

Restart – építészeti–műemléki topográfia újragombolva

Az épületek és tartozékaik területi alapú összeírása mint az ingó és ingatlanvagyon-leltározás módja, valószínűleg az írástudással egyidős tevékenység. A kora újkori várleltárak vagy a templomokat feltérképező vizitációs jegyzőkönyvek célja jellemzően gazdasági adatok gyűjtése, igazgatási feladatok meghatározása volt, olykor azonban e szűkszavú leltárak is tartalmaznak az épület régiségére, értékeire, a berendezése művészi minőségére vonatkozó utalást.

A történeti épületek területi alapú, de tudományos igényű listázása, leírása a XVIII. század végétől, a modern művészettörténet születésétől kimutatható. A természet-tudományos összehasonlító módszerek átvétele, a rangsorolás alkalmazása, a területi összefüggések feltárása és leírása ma is az építészeti vagy műemléki topográfia eszköze. A topográfia ugyanakkor törekszik az építészettörténet területi alapú feltárására és összehasonlító megírására is, beillesztve a művészet ezen ágát a történetírás, a nemzeti és egyetemes kultúrtörténet narratívái közé.

Az első európai és hazai példák jellemzően az antikvitás, majd a nemzeti középkor emlékei felé fordultak, az érdeklődés e két távoli kort érezte időbeli távolsága és különbözősége miatt érdekesnek. Az ókori múlt az európai kultúra alapjaként került tárgyalásra, a középkori évszázadok fennmaradt emlékei a modern nemzetállam születését és (első) aranykorát idézték. Az építészeti ilyen típusú feldolgozása a kezdetektől alap kutatásnak számít.

Az első hazai műemléki topográfiát a nemzetközi viszonyok között is úttörőként, Ipolyi Arnold írta meg és adta ki 1859-ben a *Csallóköz műemlékeiről*.¹ Sajnos e kezdeményezésnek nem lett országos program a folytatása, a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, majd a Műemlékek Országos Bizottsága hivatalos megalakulása után sem (1872, illetve 1881-től). A MOB széles hatókörű adatgyűjtőmunkát végzett, kitöltendő íveket küldött szét országsszerte, és közvetlenül is részt vett helyszíni felméré-

sekben és adatrögzítésben. Az épületfelmérésen kívül akvarellmásolatokat készítettek az ismert középkori fal-képekről, és bevezették az épületfotózást mint archiválási módszert. A korszerűség ellenére sajnos nem került sor az adatállomány szerkesztett kiadására, miközben Németországban, Franciaországban a XIX. század közepétől, utolsó harmadától, Svájcban és Ausztriában a XX. század második negyedétől folyamatosan zajlott a műemléki topográfiák készítése és kiadása.²

Műemléki topográfiák Magyarországon a XX. század közepétől a XXI. század első negyedéig

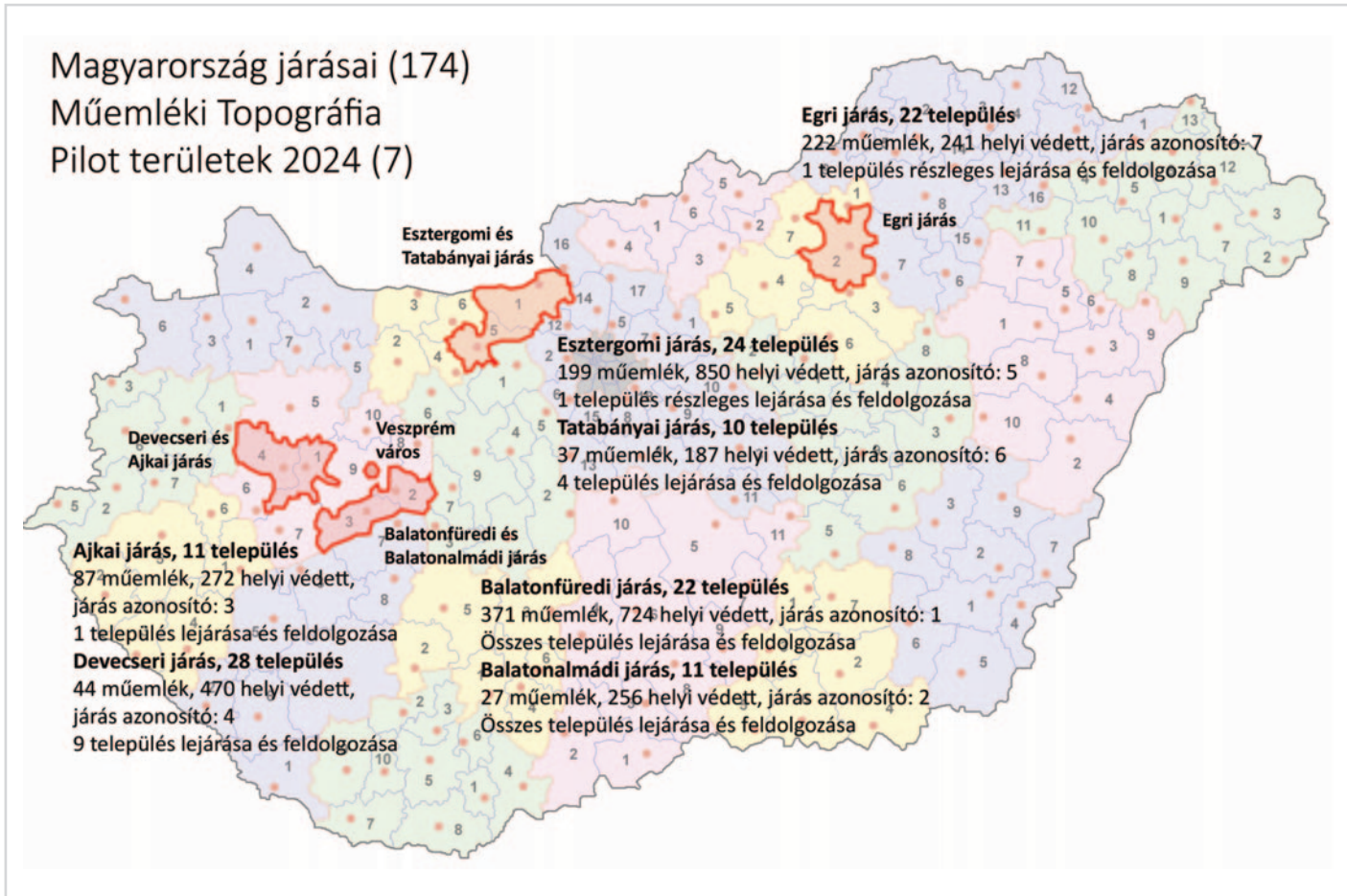
A II. világháborút követő időszak a műemléki topográfiák újraértelmezésének korszaka volt. A háborús pusztítások szomorú számbavétele zajlott, másrészt a tudományos célok, az épületek megismerésének új dimenziói is termékenyítően hatottak az építészettörténeti kutatásra. Az épületek régészeti és falkutatása új módszer volt, amelynek eredményei a gyakran hiányzó írott forrásokat helyettesítve bővítették az egyes épületekre és az egyetemes művészettörténetre vonatkozó ismereteket. A máig egyetlen, és néhány évtizedig folyamatos műemléki-topográfia program ebben a korszakban fogant és az 1950-es években indult el.³

Balogh Jolán 1948 elején vetette papírra nyomtatásban csak posztumusz megjelent gondolatait Erdély műemléki topográfiájáról. Szerinte a tudományos munkában „két kérdés a döntő: mi tartozik a műemlék-topográfiához, mit kell feltétlenül felvenni? és hogyan a legcélszerűbb az anyagot közzétenni? Az előbbi probléma megoldására végleges szabályok ma sincsenek és valószínűleg nem is lesznek, mert ezek a lokális körülményektől függenek. Más anyag tartozik Itáliában a topográfiába, hol a művészeti termelés évezredekken keresztül beláthatatlanul dús volt, és ismét más oly országban, mely csak szerényebb emlé-

¹ IPOLYI Arnold: *Csallóköz műemlékei = Archaeologiai Közlemények*, 1. kötet, Pest, MTA, 1859, 23–173.

² DERCSÉNYI Dezső: *A műemléki topográfiákról = Műemlékvédelem*, 1979, 4. sz., 366–367.; ENTZ Géza: *Műemléki topográfia és társadalmi háttér = Hagyomány, értékmérés és innováció a tudományban. Vámos Éva emlékkonferencia*. Szerk. FORRAI Judit, Bp., MTT, 2017, 111–128.

³ ENTZ Géza: *Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia = Magyar Szemle*, 2014, 1–2. sz., 28–47.; JANKOVICS Norbert: *Veszprém város építészeti topográfiájáról a műemléki topográfiák ideális, reális és optimális formái kapcsán = Műhelykonferencia. Építészeti topográfia, műemléki és műtárgy inventarizáció, adatbázis építés a gyakorlatban*. Szerk. KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, 2023, 9–20.

A MÉM MDK
műemléki
topográfia
2024
pilotprogram
célterületei
© a szerzők
ábrája

keket vallhat magáénak. Általában azonban a topográfiák kialakulásában az a célzat érvényesül, hogy a gyűjtési területet lehetőleg tágítsák, szélesítsék, tehát nem csupán a művészileg értékes, jelentős alkotásokra terjeszkednek ki, hanem egyszerű történeti, sőt legújabbban már népművészeti emlékekre is. Az anyag közzétételének a módja ismét többféle. Az egyszerű, szűkszavú lajstromozástól a végleges kimerítő feldolgozásig a legkülönbözőbb topográfiai kiadványok széles skáláját láthatjuk. Általában két alaptípus különböztethető meg. Az egyik jegyzékszerűen számbaveszi az anyagot, és pontosan leírja. A másik ezen túlmenően minden darabról teljes feldolgozást ad történeti adatokkal, bibliográfiával, stíluskritikai megállapításokkal.⁴

Genthon István 1951-ben megjelent topográfiája országos igényű, és Balogh Jolán leírásának megfelelően előzetes, listázó gyűjtés volt, de a Genthon-féle kistopográfia adatainak fokozatos, országos bővítése, a kutatás mélyítése helyett új, megyéket lefedő program indult el, ami

kifejezetten mélyebb fúrást tervezett, megteremtve a hazai nagytopográfiák műfaját.⁵ A nagy sorozat első kötetének a Gerevich Tibor által szerkesztett, 1948-ban megjelent esztergomi topográfiát tekintették, ez azonban valójában nem műemléki topográfia, hanem az Esztergomi Keresztény Múzeum Genthon István által megírt alapos katalógusa volt. A későbbi köteteket Dercsenyi Dezső szerkesztette, időrendi sorrendben megjelent Győr-Sopron megye (II., 1953, 2. kiadás, 1956), Nógrád megye (III., 1954), Budapest (IV. és VI., 1–2. rész, 1955, 1962), Pest megye (V., 1958), Heves megye (VII–IX., 1969, 1972, 1978) és Szabolcs-Szatmár megye (X–XI., 1986, 1987) feldolgozása. A kibontakozó munka módszerét és jelentőségét mint nélkülözhetetlen alaputatást tudományos konszenzus övezte.

A XIX. századi őstopográfiáktól az új nagytopográfia nagymértékben eltért. Az épített örökség feldolgozása kiterjedt a települések és a közterületek történetére is, ezáltal urbanisztikai elemmel bővült a vizsgálat. Az írott, a képi

⁴ BALOGH Jolán: *Erdély műemlék-topográfiája*. Közli KERNY Terézia = *Ars Hungarica*, 1995, 1. sz., 89–96., 90.

⁵ GENTHON István: *Magyarország műemlékei*. Bp., Akadémiai, 1951

források teljes körű feldolgozása mellett a régészeti és épületkutatási új eredmények is beépültek a szövegbe. Az egyik legfontosabb változás az idő és műfaji határok jelentős tágítása volt. Bár korábban Balogh Jolán eleve az időhatárok teljes elhagyását javasolta, a gyakorlatban 1850 előtti, azaz a feldolgozás korában egy évszázadnál régebbi épületek kerültek a kötetbe. Kivételt néhány jelentősebb emlék, épületbővítés és a népi építészet példái jelentettek. Az utóbbiak építészettörténeti kánonba emelése a topográfia lapjain történt meg elsőként. A helyszíni kutatást, épületbejárást fotózás és esetenként felmérés is kiegészítette.

Az elmélyült, megyei szintű kutatásnak vitathatatlan eredményei ellenére jó néhány hátránya is volt. Nem került sor egységes, országos lefedettségű, a teljes forrásfeldolgozást kizáró, cserébe gyorsan közreadható és frissíthető topográfia kiadására, pedig ez ekkor a környékbeli országokban (Ausztria, Csehszlovákia) megtörtént. A munkák továbbra is a nagy sorozat megvalósítását helyezték előtérbe, emiatt a kutatások erősen egyenetlen mélységben zajlottak. A Heves megyei kötetek készítése nagymértékben elvonta az erőforrásokat az összes többi területről, így maradt például torzó az 1950-es évektől készített, majd többször félbehagyott Komárom-Esztergom megyei topográfia.⁶ A műemlékekben különösen gazdag Veszprém megye feldolgozása pedig éppen csak elindult, amikor az 1980-as évek folyamán források híján a topográfiai munka lelassult és 1990 után leállt.

Ezt követően két irány bontakozott ki a hazai műemléki topográfiai gyakorlatában. A mindenkor műemlékvédelmi intézmények (1992-től Országos Műemlékvédelmi Hivatal, majd 2001-től a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) a nagytopográfia folytatása mellett foglaltak állást, annak ellenére, hogy ezt sem az intézményeket fenntartó kormányzat, sem a tudományos közeg nem tudta támogatni. Már nem teljes megyék, csupán egyes kistelepülések mély forrásfeltáráson alapuló kutatása hosszú ideje zajlik, de ezek a belefektetett energiák ellenére sem hoztak látható eredményt.

A másik, valamivel életképesebb és eredményesebb kezdeményezés az osztrák Dehio-sorozat hazai adaptációjával a korábban hiányzó kisebb adatfeltáráson alapuló, de szélesebb korszakmerítésű, gyorsabban készülő, korábban nem létező, de Balogh Jolán és Genthon István által is javasolt topográfia típusát célozta meg.⁷ Az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a székesfehérvári

Szent István Király Múzeum közösen jelentette meg a Fejér megye művészeti emlékeit tárgyaló kötetet.⁸ A munka folytatása a Székesfehérvár épített örökségét feldolgozó mű lett, amely még küllemében is az osztrák topográfikákra emlékeztet.⁹ Mindkét kiadás, de különösen a városi kötet tartalmazott módszertani újdonságokat. Az anyagi támogatás és az idő végessége miatt le kellett szűkíteni a kutatásba bevont és feldolgozott, írott és képi források körét, az egyes szócikkek terjedelmét és az illusztrációk számát. A könyv, ahogyan az osztrák előképe, belépő szintet kínál az egyes épületek megismeréséhez, a vonatkozó irodalom felsorolásával a további elmélyedéshez nyújt segítséget az olvasónak. A szűkebb egyedi mélységért cserébe a terjedelem is kisebb, a vizsgálatnak pedig nincs időbeli határa, a település teljes épített környezetének vizsgálata megtörtént. A fehérvári kötet feszes keretek között képes volt a város építészeti összképének teljes ábrázolására, beleértve a XX. század második felének ipar-telepítése nyomán kialakult gyárak és lakótelepek elemzését is. A *Bevezető tanulmányok* időrendi sorrendben tekintették át a város építészetét történeti kontextusban, és a nagyobb hányadát kitevő leltári rész egyenként írta le a városrészek, közterületek, épületek, építmények, köztéri szobrok és parkok történetét, mai képét. Az állami műemléki intézmény képviselői a kiadvány kritikáiban a nagytopográfia mélységét és tartalmi teljességét kérték számon, annak ellenére, hogy ez szándékosan nem volt cél. A hivatalos kereten kívüli megvalósítás lehetősége és a közönségsiker nyilván szakmai féltékenységet is szült.

Az 1980-as években elkezdett Veszprém városi topográfiai kutatások folytatása a fehérvári példán alapuló mű kiadását célozták meg. Az Alapítvány a Magyar Műemléki Topográfia Támogatására pályázati és civil támogatók forrásainak bevonásával a helyszíni bejárásokat és forrásfeltárást végezte el 2011 és 2016 között. Sajnos a kézirat lezárására nem került sor, a fényképes és rajzi dokumentálás pedig el sem kezdődött.

2017-ben a korábbi műemlékvédelmi intézményrendszer egyes elemeiből a Magyar Művészeti Akadémia fenntartásában megalakult a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK). A múzeumként és építészettörténeti kutatóhelyként működő intézmény a kezdetektől feladatának tekintette a műemléki topográfia készítését. A MÉM MDK őrzésében lévő műemléki gyűjtemények tartalmazták a korábbi elkészült és félbemaradt topográfiai anyagát is, a Ku-

Balatonfüred,
Horváth-Ház,
2024
Fotó:
F. Tóth Gábor
© F. Tóth Gábor

⁶ TOMBOR Ilona: *Visszaemlékezés Magyarország műemléki topográfiajára munkálatainak kezdeteire = Műemlékvédelem*, 2013, 3. sz., 204–206.

⁷ ENTZ Géza: *Javaslat a Dehio rendszerű műemléki topográfiai kézikönyv programjának a bevezetésére = Műemlékvédelmi Szemle*, 2003, 1. sz., 103–120.

⁸ *Fejér megye művészeti emlékei*. Szerk. ENTZ Géza Antal, SISA József, Bp., Székesfehérvár, MTA, Szent István Király Múzeum, 1998

⁹ *Székesfehérvár*. Szerk. ENTZ Géza Antal, Bp., Osiris, 2009

3

tatási osztály munkatársai maguk is komoly topográfiai tapasztalattal rendelkeztek, és az épületfotográfus kollégáknak köszönhetően a fényképes dokumentálás is elérhető lehetőséggé vált „házon belül”. A topográfia mint alapkutatás személyi feltételei így újra adottá váltak. Ismét Balogh Jolán 1948-as szavait idézve: „Ilyen kiadványokhoz külön intézet kell, számos kitűnően képzett, jól begyakorolt szakemberrel, nagy anyagi lehetőségekkel és még valami, ami pénzen sem szerezhető: rengeteg idő, a hosszantartó nyugodt munka előfeltétele.”¹⁰

A kutatás alapját a 2011 és 2016 közötti alapítványi előzmények, a szükséges forrást Veszprém városa biztosította, a kötet az Európa Kulturális Fővárosa programhoz készült el 2022-ben.¹¹ A veszprémi a fehérvári könyvvel azonos tagolással, időhatárokkal és kutatási mélységgel készült el. A bevezető tanulmány ezúttal angolul is a könyvbe került, az inventárium a teljes város bel- és külterületét feldolgozta, felső időhatárt pedig nem szabtuk, jellemzően 2000-ig vettünk fel objektumokat, de ennél fiatalabb épület, építmény vagy köztéri alkotás is bekerült a szövegbe. A legfontosabb különbség a korábbi városi feldolgozáshoz képest a kötet nagyobb formátuma, olvasóbarát megjelenése és gazdag, színes illusztrációi jelentették. A szakmai kifogások ezúttal is a feldolgozás mélységére és a formátumra vonatkoztak, annak ellenére, hogy a mű első fejezete tisztázta az új műfaji kereteket és a szerzői célokat.

A nagytopográfia korszerűtlensége nem csak az építészettörténeti időhatárok kinyílása vagy az anyagi és társadalmi támogatottság hiánya miatt tény. A Veszprém városi munkák és az összes korábbi próbálkozás magától értetődően egy könyv vagy könyvsorozat létrehozására irányult, a Gutenberg-galaxisban gondolkodott. A komputerizáció széles körű elterjedése azonban teljesen átírta a lehetőségeket és a feladatokat a tudományos kutatásban – így a műemléki topográfiában is. Jelentősen leegyszerűsödött és gyorsabbá vált az adatok gyűjtése, tárolása és feldolgozása, az integrált adatbázisok pedig a tudás folyamatos bővítését és az egyre mélyülő feldolgozást segítik elő, az összehasonlító elemzések háttérét szolgáltatják. A topográfia alapkutatási eredményeinek közzététele és kutathatósága így biztosítható online, a kiadásra kerülő offline-kötetek pedig jobban igazodhatnak a tudományos célokhoz, a közönség és kiadói igényekhez. Az adatbázisból szakértő szerzők különféle mélységű feldolgozásokat származtathatnak és adhatnak közre online és nyomtatva. A Veszprém városi kötet az utolsó olyan kutatás volt, ami kizárólag a könyv létrehozására irányult, a MÉM MDK ezt

követően elkötelezte magát a digitális megoldások bevezetése és az összes eddigi topográfiai tudás integrált adatbázisban való rögzítése mellett. A korábbi kizárólagos műfaji keretek (kis-, közepes és nagytopográfia) ezzel hivatalosan is megszűntek.

Az új építészeti, műemléki topográfia programja és pilotfázisa 2024-ben

Mindezen előzmények után, 2024 tavaszán az Építési és Közlekedési Minisztérium támogatásával országos topográfiai program indításának a lehetősége merült fel. A tervezett program szakmai lebonyolítójaként, szakmai múltja és intézményi háttere alapján a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) látszott a legalkalmasabbnak. A támogató minisztérium, külsős szakemberek és a MÉM MDK munkatársaiból létrejött a Topográfiai Módszertani és Szerkesztő Bizottság, amely – miként a neve is mutatja – a topográfiai kutatás alapkereteit határozza meg és jelöli ki. A munka kezdetekor, első lépésként szükséges volt olyan topográfiai kutatási módszer meghatározása és kijelölése, amely a hagyományokat, a topográfiai kutatások múltját is figyelembe véve, azok tanulságait levonva, hosszú távon is fenntartható, eredményre vihető, e mellett figyelembe veszi és alkalmazza a XXI. század adta technikai lehetőségeket is. Részben a tanulmány első fejezetében vázolt okok miatt – nagytopográfiai kutatások befejezhetetlensége – részben a megváltozott jogszabályi és technikai lehetőségek miatt a már Balogh Jolán által is propagált leltárszerű topográfiát céloztuk meg. „Ha az erdélyi viszonyokat tekintjük, jó lelkiismerettel, komoly felelősséggel Erdély számára csak a »leltárszerű topográfiát« ajánlhatjuk. Bármennyire is kiváló a bécsi Denkmalamt hatalmas topográfiai sorozata, részletes kimerítő feldolgozásával, mintául nem vehetjük. Ilyen kiadványokhoz külön intézet kell, számos kitűnően képzett, jól begyakorolt szakemberrel, nagy anyagi lehetőségekkel és még valami, ami pénzen sem szerezhető: rengeteg idő, a hosszantartó nyugodt munka előfeltétele. Erdélyben azonban az idő sürget: a beláthatatlanba nyúló programra nem gondolhatunk. A terv túlméretezése eleve megghiúsítaná a kivitelt.”¹² Balogh ugyan erdélyi topográfiáról beszél, de szavai ugyanúgy érvényesek a jelenkori magyarországi helyzetre, szakember- és épületállományra is. Különösen pedig idézett utolsó mondata, ami a korábbi nagytopográfia program „túlméretezésből” adódó, eleve elrendelt kudarcról volt intó figyelmeztetés.

¹⁰ BALOGH: *i. m.* (1995), 90.

¹¹ *Veszprém város építészeti topográfiája*. Szerk. JANKOVICS Norbert, Bp., MMA Kiadó, 2022

¹² BALOGH: *i. m.* (1995), 90.

A szakmai lebonyolító intézmény, a MÉM MDK kutatói szakemberállománya jelenleg tizenegy fő és egy geodéta. Bár rendelkezésre állnak a műemléki gyűjtemények, és öt épületfotós kolléga is segíti a munkát, a megközelítőleg tizenötezer műemlék és a – pontos kimutatás híján – csak megbecsülhető számú, de több tízezret kitevő helyi védett épületnek csak a leltárba vétele és leírása sem vállalható felelősségteljesen ezzel a létszámmal. Részletező, a levéltári és irodalmi forrásokat teljeskörűen összegyűjtő nagytopográfiai kutatás pedig egyenesen lehetetlen vállalkozás lenne. Már a program tervezésekor ezért egyértelmű volt, hogy szükség lesz külsős szakemberek – művészettörténészek, régészek, építészek, néprajzosok, tájépítészek – bevonására. A tervezéskor és a programba bevonható szakembergárda számbavételekor szembesülni kellett azzal a ténnyel is, hogy a műemlékvédelmi szakma kevésbé vonzó az egyetemi hallgatók körében. Ennek az okait feltárni és elemezni nem jelen tanulmány feladata, mindenesetre a program hosszú távú fenntartására nézve következményekkel, kihívásokkal és megoldandó feladatokkal jár.

A leltárszerűbb topográfia érezhető hiánya itthon csak részben magyarázható szakemberhiánnyal. Szlovákiában és Csehországban még az 1950-es években elkészült a topográfiai leltár, Ausztriában pedig 2009-re, húszévnnyi munka és az egész ország feltérképezése után állt fel a több mint hetvennyolcezer tételt számláló, úgynevezett „Denkmaldatenbank”, azaz műemléki adatbázis, amely a hivatalos műemlékek mellett a potenciálisan védendő, értékes épületállományt is tartalmazza.¹³ Magyarországon az épületállomány ilyen típusú, teljes körű, szisztematikus feltérképezése és értékelése mind a mai napig nem történt meg. Szakmailag indokoltnak ezért nem egy önkényesen kiragadott országrész, település beható, éveket átölelő vizsgálata tűnt, mert az ország épített állományának a jelentős része ismeretlen a szakma számára. Szintén a gyorsabb, leltárszerű feldolgozás mellett szól, ha figyelembe vesszük a történeti épületállományt a XX. század második feléhez képest igen felgyorsult átalakulását, bizonyos területeken és épületcsoportokon belüli pusztulását. Jelen topográfiai kutatás és módszer – ahol a korábban a szakma által használt kis-, közép- és nagytopográfia kifejezéseket tudatosan kerüljük – alap kutatásnak tekinthető, amely az objektumok alapadatai mellett a gyorsan elérhető, alapvető szakirodalmi, és jellemzően a MÉM MDK saját gyűjteményein alapuló forrásokat gyűjti össze. Megadja az alpinformációkat, amelyek az adott objektum gyors értékeléséhez szükségesek,

segítséget nyújt helyben az esetleges védettség elrendeléséhez, és reményeink szerint inspirálja a kutatót, építésszt, helytörténészt a további kutatásra, de nem célja egy objektum teljes és részletező birtoklás- és építéstörténetének a felvázolása.

A székesfehérvári, majd a Veszprém városi topográfiai nyomán haladva az induló topográfiai kutatásban is az időkereteket tágan határoztuk meg. A felső időhatárt 2000-ben állapítottuk meg, ez az az időhatár, ameddig véleményünk szerint – már kellő történeti távlatot szervezve – még objektíven elbíráható egy épület minősége, megadva azonban a lehetőséget egy-egy fiatalabb, kiemelkedően jó építészeti színvonalú épület leltárba vételére. A föld alatt lévő régészeti objektumok nem tartoznak a vizsgálat tárgyához, csak akkor kerülnek szóba, ha a mai napig befolyásolják a környezetük topográfiai viszonyait. Ez indokolja a régészeti védettségű romok, a látogatható régészeti bemutatóhelyek adatfelvételét.

A vizsgálandó emlékcsoport jellege is kibővült. Míg az Országos Műemléki Felügyelőségben megindult, majd az utódintézményekben folytatott és kiadott, illetve kéziratban maradt topográfiai munkák kifejezetten a műemlékállományra fókuszáltak, addig a székesfehérvári és veszprémi városi kötetek már jóval nagyobb merítéssel dolgoztak. A mostani munkában a műemléképületek mellett a helyileg védett objektumok vizsgálata automatikusan megvalósul, emellett a terepen járó szakemberek értéktételük alapján nem védett objektumokat is leltárba vehetnek.

Szintén a két említett topográfiai kiindulva, a vizsgált objektumok típusát is kitágítottuk. Míg a korábbi topográfiai erősen objektum- (épület-, köztéri szobor) specifikusak voltak, mára az értékes épületek csupán leltárszerű felsorolását meghaladottnak láttuk. A célunk sokkal inkább az, hogy egy adott települést történeti fejlődésében, városszerkezetében, egységében láttassuk. Így az egyes objektumok mellett kiemelten fontosnak tartjuk a történeti településszerkezet kialakulásának és változásának, fejlődésének a bemutatását. Utcaképek, terek, településrészek vizsgálata éppen ezért szintúgy a topográfiai kutatás részét képezik, mint az egyes objektumok. Ezzel a módszerrel akár olyan épületállományt is be lehet emelni a vizsgálandók körébe, amely önmagában nem, de egységes megjelenését, karakterét, településképi vagy tájformáló hatását tekintve leírásra, említésre érdemes.

A kertek, telepített zöldfelületek vizsgálata a korábbi topográfiai munkákban nem valósult meg, pedig a történeti kertek 1962 óta a műemlékvédelemhez tartoznak. 2024-ben,

¹³ GALAMB Zsuzsanna: *A műemléki védelem folyamata Ausztriában és Szlovákiában = „A védelem körei”*. Szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea, Bp., Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, 2022, 88.

a pilotfázisban a vizsgált területen a jelentősebb történeti kerteket, parkokat vettük leltárba, a kisebb villakertek, plébániák kertje és városi parkok nem képezték a vizsgálat tárgyát – ennek elsősorban a szűkös határidő volt a korlátja. A jövőben a tájépítészeti elemek vizsgálatát tájépítész szakemberek bevonásával finomítani, tágítani kívánjuk.

A leltárszerű adatfelvétel mellett szólt az is, hogy a XXI. századra megváltoztak az archiválási, adattárolási lehetőségek is. Korábban az elsődleges fókusz – más lehetőség nem is lévén – a papíralapú könyvkiadás volt. A korábbi topográfiaiak során ezért igyekeztek az egyes objektumoknak minél szélesebb körű bemutatását adni, hiszen a kötetek bővített újrakiadására nem volt lehetőség. A digitális adattárolási lehetőségek elterjedésével a korábbi, könyvfókuszú gondolkodást át kellett értékelni, hiszen egy internetes adatbázis adattartalma (viszonylag) szabadon és bármikor bővíthető. A MÉM MDK 2024-ben szerezte be az alapvetően múzeumi adattárolási célokra kifejlesztett MuseumPlus-adatbázist, amelynek a rugalmas keretei azonban lehetővé tették az objektumalapú (értsd épített objektum) nyilvántartást és adattárolást.¹⁴ A cél ezáltal olyan komplex adatbázis létrehozása, amely a MÉM MDK teljes gyűjteményi anyagát is magába foglalja, valamint összekapcsolja az egyes gyűjteményi részegységeket az adott épületekkel. Jelen topográfiai munka során tehát az adatbázis-alapú nyilvántartás a fő cél, ahol az egyes épített örökségi elemek mellett a műemléki gyűjtemények vonatkozó anyagai is megtalálhatóak és szabadon kutathatóak. Az adatbázisba tetszőleges számú objektum vehető fel, amelyek adattartalma szabadon bővíthető, így lehetőség van arra, hogy az előkerülő új adatokat gyorsan és mindenki számára láthatóan az objektum leírásához adjuk.

Mindezek mellett természetesen elengedhetetlen nyomtatott kötet kiadása is. A tervezett kötetek azonban nem a teljes adatbázis anyagát adják, hanem annak szakmai szempontok alapján szűkített változatai lesznek. A köteteket bevezető tanulmányok egészítik ki, amelyek átfogóan mutatják be a terület régészeti, művészettörténeti, tájhasználati változásait, kiegészülve a területen releváns résztémákkal, mint például az ipari építészet, a XX. század második felének építészete vagy néprajzi elemzés.

Elsősorban a kötetkiadás miatt meg kellett határozni az egységnek tekintett területeket is. A korábbi topográfiaiak – a Fejér megye művészeti emlékeitől eltekintve¹⁵ – megyei, illetve városi egységekben gondolkodtak. A megyei felosztást beláthatatlanul nagynak tekintettük, amelyek

– az adatbázistól eltekintve – látható eredménye csak hosszú évek elmúltával lehetne. A városi topográfia nagyobb, gazdag építészeti örökséggel rendelkező városokban indokolható lehet, ám ez a pár nagyobb várostól eltekintve nem nyújt megoldást az ország egészére. Viszonylag átlátható, jól lehatárolható közigazgatási egységnek a járás bizonyult, amelynek kisebb-nagyobb változtatások mellett még történeti hagyományai is vannak.

2024 második felében, augusztustól indult a pilotfázis, amelynek fő célterülete Veszprém vármegye, azon belül a Balatonfüredi és a Balatonalmádi, valamint az Ajkai és a Devecseri járások voltak. Azért esett a választásunk ezekre a járásokra, mert a MÉM MDK elődintézményei

A monostói református templom kapuja, 2024
Fotó:
Hack Róbert
© Hack Róbert

¹⁴ A MuseumPlus-adatbázist használja többek között a Louvre, a Kunstmuseum Bern, a szingapúri National Heritage Board, a norvég Nemzeti Múzeum és még sok más rangos intézmény.

¹⁵ Lás *Fejér megye művészeti emlékei*. i. m. (1998)

ben elkészült Veszprém megye műemléki topográfiaja, amely kéziratban maradt, és revízióra szorult, de mind ezek ellenére is jó kiindulási alapot nyújtott. Emellett a Veszprémi Egyházmegyei Könyvtár és Levéltárral közös, öt éven át tartó OTKA-kutatási projekt (2020–2024) keretében a vármegye összes templomára a rövid építéstörténetet és művészettörténeti leírást is tartalmazó adatlapot vettünk fel. Veszprém vármegye tehát nem volt ismeretlen terep, megvolt benne az ígéret, hogy az igen szűkös pilothatáridő ellenére is eredményt tudunk felmutatni.

A munka során a korábbi topográfiai adatlapokon és tezaurszokon alapuló Excel-adatlapot készítettünk el, külön település/településrész felvételére és külön objektumokra. A programban résztvevő összes kutató ezekkel az adatlapokkal dolgozott, amelyek az internetes adatbázis alapját is adják. Az adatlapok kitöltése mellett minden kutató az épület beazonosítása érdekében fotókat is készít az épületről.¹⁶ A pilotfázis alapján elmondható, hogy egy kutató egy félév alatt, a település méretétől függően, átlagosan három-négy települést tud bejárni és feldolgozni. Kivétel ez alól Balatonfüred, ahol a helyi szakemberek bevonása mellett még további MÉM MDK-s munkatárs is részt vett a városbejárásban.

Az objektumok feldolgozása érdekében minden terepre lépő kutató a településre vonatkozó általános irodalomlistát kap, emellett összegyűjtve elérhetővé tettük a MÉM MDK műemléki gyűjteményeiben őrzött dokumentumokat, iratokat, fotókat. A pilotfázis alapján elmondható, hogy a leghasznosabbnak az irattári anyag feldolgozása és átnézése bizonyult, az itt őrzött iratokban nemegyszer olyan adatokat találtunk, amelyeknek egyébként nyoma sincsen.

A helyszíni bejárások előtt minden polgármestert és főépítészt értesítettünk, illetve minden kutató igazolást kapott a programban való részvételről. A helyszíni bejárás kapcsán mindenképpen meg kell említeni, hogy a megváltozott jogszabályi és intézményi környezet miatt az épületekbe való bejutás nem biztosított, sokszor még műemlékek esetében sem. Míg elődintézményeink munkatársai számára, még hatósági jogkörrel is felruházva a bejutás megoldott volt, most ez a tulajdonos hozzáállásán múlik. A terepen járó kollégák elmondásai alapján vegyes

volt a fogadtatás, a kedves invitálástól kezdve a bottal való elkergetésig.

Összegzés

Az egyes szaktudományok céljai, módszerei folyamatosan változnak. Az építészeti – vagy hagyományosabban – műemléki topográfia magyarországi gyakorlata korai, lendületes indulása ellenére tényszerűen, eredményeit tekintve lemaradt a szomszédos országok építéstörténeti teljesítménye mögött. 2024-ben a nemzet épített örökségi értékeinek számbavételét célzó, stratégiai fontosságú, nagyszabású topográfiai munka első szakasza sikerrel zárult. A MÉM MDK intézményi keretei között megszervezett munkában hatvan kutató vett részt. Pozitív tapasztalat, hogy a célba vett területek önkormányzatai a programot sajátjuknak tekintve, a munkát mindenben támogatták, és várakozással tekintenek a majdani eredmények felhasználására. Az elvégzett munka a nagyszabású nemzeti program első, egyfajta „pilot” szakaszaként is kiemelkedő teljesítmény, ugyanakkor biztos alapot nyújt a további folytatáshoz.

A topográfiai kutatások komplexitásának teljes körét lefedő programot 2025-ben, a már megkezdett Veszprémi járások feldolgozásának folytatása mellett Fejér, Komárom-Esztergom, Heves vármegye egyes járaiban, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye zempléni területein is meg szeretnénk indítani. A jövő évben az adatgyűjtés és a feldolgozás megalapozó munkálatainak folytatásán túlmenően az eredmények szélesebb körben is láthatóvá válhatnak: a publikációs tevékenység megindul, megvalósul Veszprém vármegye Balatonfüredi- és Balatonalmádi jára műemléki értékeinek, építészeti öröksége inventáriumának adatbázisba töltése, valamint az első kötet kéziratának elkészítése és kiadása.

A program mással össze nem hasonlítható, mással nem helyettesíthető tudományos és gyakorlati hasznán túl – hozzáadott értéként – kiemelkedő jelentősége van a feladat elvégzése során közreműködő komplex szakmai kapacitás bővítésének is: a munka identitásképző és megőrző, szemléletformáló, gazdaságélénkítő hatásának széles körű kibontakozásához folyamatos támogatás és működés szükséges a jövőben is.

¹⁶ A MÉM MDK építészeti fotográfusai a készülő kötet objektumait fotózzák.